

EYLEM KİMLİKLEME DÜZEYİNE; YAŞ, CİNSİYET, SOSYOEKONOMİK DÜZEY VE OKUL TÜRÜNÜN ETKİSİ*

Yrd. Doç. Dr. Selahattin ÖĞÜLMÜŞ**

Eylem Kimlikleme

İnsanlar yaşamları boyunca sürekli olarak birşeyler yaparlar ya da yapıyormuş gibi görünürler. Vallacher ve Wegner (1985) tarafından öne sürülen Eylem Kimlikleme Kuramı'nda "eylem akışı" olarak adlandırılan ve sözkonusu kuramın çıkış noktalarından birini oluşturan bu olgu, pekçok yazar tarafından (Örneğin: Heider, 1958; Barker, 1964; Gürkaynak 1978; Atkinson ve Birch, 1977) vurgulanmaktadır.

Vallacher ve Wegner'e göre (1985) günün herhangi bir anında, başka bir deyişle etkinlik ya da eylem akışının herhangi bir noktasında kişiye ne yaptığı sorulduğu zaman, kişinin yaptığı ya da yapmakta olduğu şeyi betimleyen bir yanıt verdiği görülür. Kişinin yaptığı ya da yapmakta olduğu şey başkalarına anlamsız gibi görünse bile, "ne yapıyorsun?" sorusuna şu ya da bu şekilde bir karşılık vermesi için uzun uzun düşünmesi gerekmez. Gerçekte kişi, "ne yapıyorsun?" sorusuna verdiği yanıtla o andaki eylemini kimliklemektedir (Vallacher ve Wegner, 1985). Kişinin eylemlerini kimliklemesi için her zaman başka bir kişinin kendisine ne yaptığını sorması da gerekmez; zira insanlar ne yaptıklarıyla ilgili olarak kendilerince şu ya da bu şekilde bir anlayışa sahiptirler. Ne yaptıklarıyla ilgili bir soruya, yaptıkları şeyle ilgili kendi anlayışlarını dile getirerek kolayca yanıt verebilirler ve söz konusu eylemlerini kolayca kimlikleyebilirler. Başka bir deyişle, insanların yaptıkları şeylerle ilgili bilişsel tasarımları vardır ve eylem kimlikleme de bu bilişsel tasarımların sözel olarak ifade edilmesidir (Vallacher ve Wegner, 1987).

Eylem Kimlikleme Kuramı'na göre belli bir davranış, çeşitli şekillerde betimlenebilir ve çeşitli şekillerde kimliklenebilir (Wegner ve ark., 1984; Vallacher ve Wegner, 1985; 1987). Yine bu kurama göre, eylemlerle eylemlerin kimlikleri arasında sıkı bir bağ vardır. Bu nedenle; ey-

* Bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Öğülmüş, S. (1991). Eylem Kimlikleme Düzeyine; Yaş, Cinsiyet, SED ve Okul Türünün Etkisi, *Doktora Tezi*, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

** EPH Bölümü Öğretim Üyesi.

lemin kendisi, bir kişinin o eylemi nasıl kimlikleyeceğini etkileyebildiği gibi eylemin kimlikleniş biçimi de kişinin eyleminin yönünü değiştirmesinde ya da aynı yönde devam ettirmesinde etkili olabilmektedir (Vallacher ve Wegner, 1985).

Bir insanın ne yaptığına ilişkin bilgi edinmenin iki yolu vardır (Andersen ve Ross, 1984). Bunlardan biri, kişinin doğrudan gözlenebilen beden hareketleri, diğeri ise, doğrudan gözlenemeyen duyu ve düşünceleridir. Vallacher ve Wegner (1985), birincisine "eylem akışı", ikincisine de "eylem kimlikleme akışı" demektedirler. Kurama göre, eylem akışı ile eylem kimlikleme akışı arasında bir koşutluk vardır. Başka bir deyişle, insanın günlük yaşamında eylem akışının yanı sıra bir de kimlik akışı söz konusudur. "Bir kimsenin kendi davranışlarını yorumlama ve etiketleme süreci" (Baron ve Byrne, 1987, s. 111) olarak da tanımlanan eylem kimlikleme, kişinin ne yaptığını her zaman tam ve açık bir biçimde belirtmeyebilir; bununla birlikte, eylem kimlikleme ne yaptığımızı ya da yaptığımız şeyle ilgili kendi anlayışımızı başkalarına iletmemizde en önemli araçtır. Dolayısıyla da eylem kimliklemenin, düşünce ve davranış arasında bir köprü oluşturduğu söylenebilir (Vallacher ve Wegner, 1985).

Eylem Kimlikleme Kuramı, temelde, yukarıda sözü edilen eylem akışı ile eylem kimlikleme akışı arasındaki ilişkiyi konu edinir. Kuramın temel amacı, düşünce ve davranış arasındaki köprünün doğasını ve işleyişini açıklamaktır. Bu amaçla kuramın ele aldığı başlıca konular şunlardır: Bir eylem nasıl ve ne olarak kimliklenecektir? Bir eylemin kimliği o eylemi nasıl etkilemektedir? Eylemin kendisi eylem kimliklemeyi nasıl etkilemektedir? Eylem kimlikleme ile bireyin benlik kavramı arasında nasıl bir ilişki vardır? Eylem kimlikleme düzeyi açısından bireysel farklılıklar var mıdır? Varsa bunların olası nedenleri nelerdir? v.b.

Bu araştırmanın kuramsal temelini oluşturması ve ülkemizde şu anda pek tanınmaması nedeniyle, eylem kimlikleme kuramı, bu kuramın dayandığı temel düşüncelerle birlikte aşağıda ayrıntılarıyla tanıtılmıştır.

Eylemlerin Belirsizliği Sorunu

Küçük çocuklara dil öğretirken karşılaşılan en önemli zorluklardan biri, çevredeki nesnelere, insanların ve olayların nasıl adlandırılacağına karar vermektir (Brown, 1967). Zira aynı nesne, insan ya da olayı tanıtan pek çok isim vardır. Örneğin, küçük bir çocuğa madeni yüz liranı tanıtmak istediğimizi düşünelim: Bu nesneden söz ederken, çocuğunun "metal bir nesne" olduğunu, "para" olduğunu, "madeni para" ol-

duğunu, v.b. söyleyebiliriz. Bu ifadelerin hepsi de aynı nesneyi tanıtmaktadır. O halde küçük bir çocuğa bu nesneden söz ederken, onu ne olarak tanıtacağız?

İnsanları ve hayvanları tanıtırken de aynı belirsizlikle karşılaşılır. Örneğin, komşu evde oturan polis memuru Ahmet Bey'i çocuğa nasıl tanıtacağız? O'nun bir "komşu" olduğunu mu yoksa "Ahmet bey", "polis", "A'nın babası", v.b. olduğunu mu söyleyeceğiz?

Nesne ve insanları adlandırma karşılıklı bu belirsizlik, eylemler için de geçerlidir. Çünkü eylemler de çok değişik şekillerde betimlenebilir ve sınıflandırılabilir (Tuomela, 1977). Bu noktadan hareket eden Vallacher ve Wegner (1985), normal sözcük dağarcığına sahip olan bir kişinin, gözlenebilir her eylemi değişik şekillerde betimleyebilme ve kimlikleyebilme yetisine sahip olduğunu belirtir. Örneğin; "ışığı yakma" eylemi, aynı zamanda "düğmeye basma" olarak da kimliklenebilir; "yüzmeye gitme" eylemi, "serinleme" ya da "egzersiz yapma" olarak kimliklenebilir. Özetle; tıpkı nesne ve insanlarda olduğu gibi, eylemler de kendilerinin gerçekte ne olduklarını belirten değişmez kimliklere sahip değildirler. Bu nedenle de eylem kimikleme, bir eylemi betimleyen bir çok olası kimlik arasından o andaki duruma uygun olduğu düşünülen bir tanesinin seçilmesi olarak görülebilir (Vallacher ve Wegner, 1985).

Bir eylemin nasıl kimlikleneceğine ilişkin bu belirsizlik; Anscombe, Davidson, Shwayder, D'Arcy (Aktaran, Goldman, 1970); Austin, Danto, Ryle, Wittgenstein (Aktaran: Vallacher ve Wegner, 1987) ve Tuomela (1977) gibi çok sayıda felsefeci tarafından zaman zaman dile getirilmiş; bu konu felsefeciler arasında önemli tartışmalara yol açmıştır. Tartışılan sorun şudur: Eğer bir eylem pek çok biçimde kimliklenebiliyor ise ve normal sözcük dağarcığına sahip bir kişi de herhangi bir eylemi farklı şekillerde kimlikleyebiliyor ise, o zaman, kişinin yaptığı eylem gerçekte nedir? Eylem kimlikleri birbirleriyle eş anlamlı sözcükler olmaktan çok, eylemin değişik anlamlarını belirttikleri için, ortada bir tek eylemin mi yoksa bir çok eylemin mi olduğu belli değildir.

Yukarıda kısaca özetlenen tartışmalardan da anlaşılacağı gibi, eylemin belirsizliğinden kaynaklanan ve ortada bir tek eylemin mi yoksa bir çok eylemin mi olduğu sorusu ile ortaya konan sorun, henüz çözümlenmiş değildir. Vallacher ve Wegner'e göre (1985), eylemin belirsizliği ile ilgili bu sorunu, insan davranışlarının psikolojik açıdan incelendiği deneylerdeki deneklerin ne yaptığı sorununa dönüştürdüğümüz zaman; söz konusu tartışma daha da karmaşıklaşır. Örneğin, Milgram'ın itaat

deneyinde, araştırmacının, başka bir kişiye tehlikeli şoklar verilmesini isteyen emirlerine deneklerin çoğu itaat etmiştir. Daha doğrusu araştırmacının kendisi deneklerin bu eylemini "itaat etme" olarak kimliklemiştir. Oysa bu eylem, "bir deneye katılma", "birilerinin yeni birşey öğrenmesine yardım etme", "Psikolojinin ilerlemesine katkıda bulunma", "bir şok makinesini çalıştırma" ya da "bir düğmeye basma" olarak da kimliklenebilir.

Eylemin belirsizliği sorunu, belli bir eylemin birden fazla kimliğe sahip olabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Ancak, Eylem Kimlikleme Kuramı, bir eylemin gerçekte ne olduğu sorunuyla doğrudan ilgilenmez. Kuramın ilgilendiği temel soru, "insanlar belli bir eylemde bulunurken ne yaptıklarını zannediyorlar?" sorusudur. Bu soru da, doğal olarak, insanların yaptıkları şeyle yaptıklarını zannettikleri şeyin aynı olup olmadığı sorusuna yol açar. Başka bir deyişle, insanlar, yaptıkları şeyin ne olduğunu gerçekte bilebilirler ve kendi davranışlarını denetleyebilirler mi? Psikolojideki değişik yaklaşımların, bu sorulara verdikleri yanıtlar aşağıda tartışılmıştır.

İnsanların Kendi Eylemleri Hakkındaki Bilgisi

Bir kişinin yaptığı şeyle yaptığını zannettiği şey aynı mıdır? Başka bir deyişle, insanlar kendi eylemlerini ne dereceye kadar "doğru" kimlikleyebilir? İnsan, yapmakta olduğu bir eylemin ne olduğunu eylemde bulunmadan önce mi yoksa eylemi tamamladıktan sonra mı bilir? Davranışın bilişsel olarak denetlenmesini de içeren bu ve benzeri sorulara farklı yanıtlar verilebilir. Bu sorulara verilecek yanıtlar, psikologların ya da psikolojideki çeşitli yaklaşımların insanın doğasına ilişkin görüşlerine sıkı sıkıya bağlıdır.

İnsanların geleceğe ilişkin planlar yapabilme, niyetlerini sözel olarak ifade edebilme ve eylemlerinin olası sonuçlarını düşünebilme yetisine sahip oldukları şeklindeki görüşlerden hareket eden psikologlar (örneğin: Miller, Galanter ve Pribram, 1960; Glasser ve Zunin, 1979; Glasser, 1981 ve 1984; Heckhausen ve Beckmann, 1990), insanın yapmakta olduğu ya da yaptığı şeyleri önceden bilme yetisine sahip olduğunu, davranışlarını bilişsel olarak denetleyebileceğini kabul ederler.

Psikanalitik yaklaşım ve davranışçı yaklaşım ise; insanın ne yaptığını önceden bilemeyeceğini, dolayısıyla da davranışını bilişsel olarak denetleyemeyeceğini vurgular. Psikanalitik yaklaşıma göre davranışlar bilinç dışı nedenlerden kaynaklanmaktadır. Kişi, davranışın bilinçdışı neden-

lerini bilmediği için, ne yaptığını önceden bilemez; yaptığı şeyin ne olduğunu ya eylemi tamamladıktan sonra ya da eylemi yaptığı sırada bilebilir (Vallacher ve Wegner, 1987). Davranışçı yaklaşımın en önemli temsilcisi olan Skinner'e göre ise (1953), davranış, çevresel değişkenlerin fonksiyonudur. Dolayısıyla, davranış bilişsel olarak değil, çevresel değişkenler manipule edilerek denetlenebilir. Skinner'e göre (1953) insanlar yaptıkları, yapmakta oldukları ya da yapacakları şeyleri bilmeyebilirler ve bunun çeşitli nedenleri vardır. Örneğin kişi birşey yapmış olduğunun farkında olmayabilir; bu nedenle de yaptığı şeyi betimleyemeyebilir. Dil sürçmelerinden unutkanlıklara kadar pek çok davranış bunun örneğidir. Kişi, birşeyler yapmakta olduğunu da bilmeyebilir; dalgınlıkla yapılan davranışlar, farkında olmadan yapılan el kol hareketleri, mekanik olarak yapılan ve alışkanlık haline gelen bazı davranışlar bunun örneğidir. Nihayet insan saldırgan eğilimlerinin ve alışılmadık tercihlerinin farkında olmadığı için de neler yapacağını bilemeyebilir (Skinner, 1953). Kısaca, insanın kendisi hakkındaki bilgileri eksiktir. İnsan, kendi davranışlarını önceden bilemez ve bilişsel olarak denetleyemez.

Eylem Kimlikleme Kuramı, her iki görüşün de farklı koşullar altında doğru olabileceğini kabul eder. Yani, insanlar bazen belli bir anlayışla ya da kimlikle belli bir eyleme başlarlar ve eylemlerini o kimlikle sürdürürler. Bazen de yaptıkları şeyin ne olduğunu eylemi yaparken ya da eylemi bitirdikten sonra kimliklendirirler. Dolayısıyla da, yaptıkları şeyin anlamını, eylemlerini tamamladıktan sonra bilebilirler.

Kimlik Yapısı ve Kimlikleme Düzeyi

Herhangi bir eylemin farklı şekillerde betimlenebileceği, dolayısıyla da farklı kimliklere sahip olduğu belirtilmişti. Eylem kimlikleme kuramına göre bu kimlikler, birbirleriyle sistematik ilişkilere dayalı bir bütün ya da hiyerarşik bir yapı oluştururlar. Bu hiyerarşik yapı içerisinde en alt düzeyde yer alan kimlikler, o eylemin nasıl yapıldığını ya da eylemi yapan kişinin beden hareketlerini içerir. Üst düzeylerde yer alan kimlikler ise, o eylemin sonuçlarını, hangi etkiyle yapıldığını, eylemi yapan kişinin amacını ya da niyetini içerir. Kimlik yapısı içerisinde, bu iki uç nokta arasında çeşitli düzeylerde ve çok sayıda kimlik yer alır (Vallacher ve Wegner, 1985; 1987).

Kimlik yapısı denilen bu hiyerarşideki kimlikler, alt düzeyden üst düzeye doğru aracılık ilişkisi ile sıralanır. Örneğin, birey bir düğmeye basarak odanın ışığını yakar. Burada "düğmeye basma", "ışığı yakma" eylemi için aracı olan bir eylemdir. Aracılık ilişkisi tersine çevrilemez.

Örneğin, ışığı yakarak düğmeye basma söz konusu olamaz. O halde “ışığı yakma” kimliği, “düğmeye basma” kimliğinden daha üst düzeydedir. Örnekteki bireyin, bir arkadaşının ricasını yerine getirmek için ışığı yaktığını varsayalım. Bu durumda aynı eylem, “arkadaşın ricasını yerine getirme” olarak da kimliklenebilir. Düğmeye basma kimliğine göre üst düzeyde olan “ışığı yakma” kimliği, “bir arkadaşın ricasını yerine getirme” kimliğine göre alt düzeyde bir kimlik olacaktır. Özetle, düğmeye basılarak ışık yakılır, ışık yakılarak bir arkadaşın ricası yerine getirilir, arkadaşın ricası yerine getirilerek ona bir iyilik yapılır, arkadaşına bir iyilik yaparak kişi iyi bir dost olduğunu gösterir, vb. Bu durumda yukarıdaki eylem için, hiyerarşik bir düzen içerisinde alt düzeyden üst düzeye doğru “düğmeye basma”, “ışığı yakma”, “bir arkadaşın ricasını yerine getirme”, “bir kimseye iyilik yapma”, “bir kişiye dostluk gösterme”, v.b. kimliklerinin oluşturduğu bir kimlik yapısından söz edilebilir.

Kısaca özetlemek gerekirse, kimlik yapıları basit ya da karmaşık olabilir. Basit kimlik yapılarında hem kimlik sayısı hem de bu kimlikler arasındaki bağlantı sayısı azdır. Karmaşık kimlik yapılarında ise, hem kimlik sayısı hem de kimlikler arasındaki bağlantı sayısı daha fazladır.

Herhangi bir eylemin kimlik yapısı bütün bireyler için aynı değildir. Örneğin, mutfaktaki kavanozun kapağını açamayan A'nın, bu işi yapmasını B'den istediğini düşünelim. Kavanozun kapağını açarak tekrar A'ya veren B, bu eylemini “birisine yardım etme” olarak kimlikleyebilir. Aynı durumdaki başka bir kişi de, örneğin C, bu eylemini “başkalarına gücünü gösterme” olarak kimlikleyebilir. Bu durumda B ve C kişilerinin söz konusu eylemle ilgili kimlik yapılarının aynı olduğu söylenemez. Dolayısıyla, kimlik yapılarının, kişiler arasında ortak yönleri olsa bile, kişinin kendisine özgü ya da benzersiz olduğu söylenebilir (Vallacher ve Wegner, 1985).

Eylem Kimlikleme Kuramının Sayıtları

Her insan, belli bir eylem hakkında birbirinden farklı pek çok bilgiye sahiptir. Bu bilgilerin tümüne, “eyleme ilişkin genel bilgi” denir. İnsan bir eylemde bulunurken o eylemle ilgili herşeyi bilemez. Çünkü insanın bilişsel kapasitesi sınırlıdır. Öte yandan, kişinin bir eylemde bulunurken, o eylem hakkında sahip olduğu tüm bilgileri kullanması da gerekmez. Başka bir deyişle, kişi bir eylemde bulunurken, o eylemle ilgili bilgilerinin yalnızca bir bölümünü kullanır. Bu bilgi, hem basit

hem de kişinin aklına o anda kolayca gelen bilgidir. İşte bu bilgiye de, "eyleme ilişkin işlek bilgi" denir (Vallacher ve Wegner, 1985).

Kuramın sayıltılarından biri, eyleme ilişkin işlek bilgi ile ilgilidir. Eylem kimlikleme kuramına göre, insanlar kendi eylemleri için, eyleme ilişkin işlek bilgileri aracılığıyla, en az bir kimlik sunabilirler. Gerçekte bu, insanların kendi eylemleri üzerinde düşünme ve eylemlerine sözel sembol verme kapasitesine sahip olduğuna ilişkin bir sayıltıdır. Bu sayıltıyla, eyleme ilişkin işlek bilginin en az bir kimlik içerdiği kabul edilir. Böylece, herhangi bir zamanda kişiye "ne yapıyorsun?" diye sorulduğu zaman, bu soru kişinin o anda makul olduğunu düşündüğü bir eylem kimlikleme ile sonuçlanır.

İkinci sayıltıya göre, belli bir anda belli bir eylem için yalnızca bir tek kimlik başat olur. Başat kimlik sayıltısı geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki eylemlere uygulanabilir. Birden fazla kimliğin başat olması durumunda, kişi başkaları tarafından ikiyezlülükle itham edilir. Kısaca, basit bir eylem için bile çok sayıda kimlik olmasına karşın, eyleme ilişkin işlek bilginin bir tek kimlikle belirtilmesi eğilimi vardır. Bu da eylemin başat kimliğidir (Vallacher ve Wegner, 1985).

Eylem Kimlikleme Kuramının Temel İlkeleri

Vallacher ve Wegner'in 1984'de yayınladıkları ilk makalede kısaca değinilen, 1985'de yayınladıkları kitapta ve 1987'de yayınladıkları makalelerinde daha ayrıntılı olarak açıklanan Eylem Kimlikleme Kuramının üç temel ilkesi vardır.

1. İlke:

Bu ilkeye göre, "bir eylem, bu eylemin başat kimliğine göre sürdürülür". İnsan, yaptığı ya da yapmakta olduğu eylemle ilgili belli bir anlayışa sahiptir ve eylemini bu anlayışla devam ettirir. Kuramın sayıltılarına ilişkin açıklamalardan da anımsanacağı gibi, kendisine ne yaptığı sorulduğu zaman kişi, yapmakta olduğu eylemi tanımlayabilecek çok sayıda kimlik arasından yalnızca birini -diğerini değil- söyleme eğilimindedir. İşte bu kimlik, kişinin söz konusu eyleminin o an için başat kimliğidir ve kişi eylemini bu kimliğe göre sürdürür.

Başat kimlik, davranışın yönünü belirler. Yani, bir davranışın başat kimliği değişmediği sürece o davranışın yönü de değişmez. Dolayısıyla, bu ilke davranışın değişmezliğini ya da zaman içindeki kararlılığını anlamaya yarar.

2. İlke:

“Eğer bir eylem için aynı anda hem alt düzeyde hem de üst düzeyde kimlikler var ise, üst düzeydeki kimliğin başat olması yönünde bir eğilim vardır”. Bu ilke, insanların, yaptıkları eylemlerin en genel ve kapsamlı anlamlarına karşı, yani eylemlerinin üst düzeydeki kimliklerine karşı daha duyarlı ve bunları kabul etmeye daha hazır olduklarını ifade eder.

3. İlke:

“Eğer bir eylem o andaki başat kimlikle sürdürülemez ise, daha alt düzeyde bir kimliğin başat olması yönünde bir eğilim ortaya çıkar”. Yukarıda belirtilen ikinci ilkeye göre, insanlar eylemlerini üst düzeylerde kimlikleme eğilimindedirler. Ancak, üst düzeylerdeki kimlikler bir eylemin nasıl yapıldığını açıklamaz. Dolayısıyla, nasıl yapıldığını bilmediği bir eylemi insan üst düzeyde bir kimlikle yapamaz. Kuramın üçüncü ilkesi bu durumu açıklamaktadır.

Kişi herhangi bir eylemin nasıl yapıldığını çok iyi öğrenmiş olsa bile, eğer o eylemi yaparken bir engel ya da zorlukla karşılaşarsa, yine kuramın üçüncü ilkesine göre eylemini daha alt düzeyde bir kimlikle sürdürmeye çalışacaktır.

Bu ilkelerin birarada nasıl çalıştığı, aşağıda verilen bir örnekle açıklanabilir. Odasındaki patlak ampulü değiştirmekle meşgul olan bir kişiyi ele alalım: “Ne yapıyorsun?” sorusuna kişi büyük bir olasılıkla başlangıçta “ampulü değiştiriyorum” yanıtını verecektir. Ancak, herhangi bir nedenle ampulün duya geçmediğini ya da kişinin bu işi bilmediğini varsayalım. Bu durumda kişinin vereceği yanıt, büyük bir olasılıkla “ampulü duya geçirmeye çalışıyorum” ya da “ampulü değiştirmeye çalışıyorum” olacaktır. “Ampulü değiştirme” kimliği, “ampulü duya geçirme”, ve “ampulü değiştirmeye çalışma” kimliklerine göre daha üst düzeyde bir kimliktir. Kuramın birinci ilkesine uygun olarak, kişi o andaki eylemini bir tek kimlikle, ampulü değiştirme kimliği ile, kimlikleyecektir. İkinci ilkeye uygun olarak da bu kimlik görel olarak üst düzeydedir. Üçüncü ilkeye uygun olarak da, eylemini “ampulü değiştirme” kimliği ile sürdüremediği için, daha alt düzeyde bir kimlik olan “ampulü duya geçirme” ya da “ampulü değiştirmeye çalışma” kimliği ile eylemini sürdürecektir.

Başat Kimlik Düzeyinin Belirlenmesi

Eylem kimlikleme kuramına göre her eylem "koruma göstergeleri" adı verilen şu beş özelliğine göre değerlendirilebilir: 1) eylemin kolay ya da zor oluşu, 2) Kişinin o eylemin nasıl yapıldığını bilip bilmeme derecesi, 3) eylemin basit ya da karmaşık oluşu, 4) Eylemi öğrenmek için gereken sürenin kısa ya da uzun oluşu, 5) eylemi yapmak için gereken sürenin kısa ya da uzun oluşu.

Eylem kimlikleme kuramına göre, eğer bir eylem (a) kolay, (b) kişinin iyi bildiği, (c) basit, (d) kısa sürede öğrenilebilen ve (e) kısa sürede yapılabilen bir eylem ise, eylemin üst düzeyde bir kimliği başat olacaktır. Aksine eğer eylem zor, kişinin iyi bilmediği, karmaşık, uzun sürede öğrenilen ve yapılması uzun süre alan bir eylem ise, o zaman alt düzeyde kimliklenecektir. Başka bir deyişle, eylemin alt düzeyde bir kimliği başat olacaktır (Vallacher ve Wegner, 1985; 1987).

Koruma göstergeleri, bir eylemin belli bir zamanda hangi düzeydeki kimliğinin başat olacağını belirlemede önemli bir rol oynar. Ancak, bir eylemin hangi düzeydeki kimliğinin başat olacağını belirleyen tek etmen koruma göstergeleri değildir. Kuramın ikinci ilkesinde de belirtildiği gibi, insanlar eylemleriyle ilgili üst düzeylerdeki kimlikleri benimseme eğilimindedirler. Yani eylemlerini üst düzeylerde kimliklemek isterler. Ne varki, kişi nasıl yapıldığını bilmediği bir eylemi üst düzeyde bir kimlikle sürdüremez. Kuramın üçüncü ilkesine uygun olarak, böyle durumlarda kişi eylemini daha alt düzeylerde kimliklemeye yönelir. Çünkü eylemi ancak bu kimlikle etkili bir şekilde yapabilir.

Başat kimlik düzeyi, kuramın ikinci ilkesine uygun olarak, kişinin üst düzey kimlikleri benimseme eğilimi ile; eylemin koruma göstergeleri tarafından belirlenen ve eylemin en etkili bir şekilde yapılabilmesi için kimliklenmesi gereken düzey arasındaki gidiş-geliş sonunda belirlenir. Başka bir deyişle, başat kimlik düzeyi, kişinin birbiriyle uyummayan şu iki eğilim arasında kuracağı dengenin sonucunda belirlenir: 1) eylemleri üst düzeylerde kimlikleme eğilimi, 2) söz konusu eylemin etkili bir şekilde yapılabilmesi için kimliklenmesi gereken düzey.

Eylem Kimliklemede Bireysel Farklılıklar

Vallacher ve Wegner'e göre (1985; 1989), belli eylem alanlarında, eylem kimlikleme düzeyi açısından bireysel farklılıklar vardır. Zira insanlar belli bir eylemle ilgili (a) deneyimlerine, (b) yeterliliklerine ve (c) eylemi-

nin daha üst düzey doğurgularını anlamalarına fırsat veren bilgiye açık oluşlarına göre farklılaşmaktadır. Eylem kimlikleme düzeyini etkileyen bu etmenler, kişiden kişiye ve eylemden eyleme değişebilmektedir.

Kişinin belli bir eylemle ilgili deneyimi arttıkça, bu eylemi daha üst düzeylerde, acemisi olduğu eylemleri ise alt düzeylerde kimliklediği daha önce belirtilmişti. Bu görüşe dayanarak, belli eylem alanlarında deneyimleri fazla olan kişilerin, aynı eylem alanlarında deneyimleri az olan kişilere göre, bu eylemleri daha üst düzeylerde kimliklemeleri beklenebilir.

Çocuk bakımı, kitap okuma, bahk tutma, v.b. gibi belli eylem alanlarında, eylem kimlikleme düzeyi açısından o alana özgü bireysel farklılıkların olması doğaldır. Bununla birlikte, eylem kimlikleme düzeyi açısından bireyler arasında görülen bu farklılığın yalnızca belli eylem alanlarına özgü olmadığı; başka bir deyişle, farklı eylem alanlarında da eylem kimlikleme düzeyi açısından bireysel farklılıklar olduğu bulunmuştur (Vallacher ve Wegner, 1985).

Problem

Vallacher ve Wegner'e göre (1989), eylem kimlikleme düzeyi açısından bireyler arasında gözlenen farklılıkların olası nedenlerinden biri, insanların çeşitli eylem alanlarındaki deneyim miktarlarının farklı olmasıdır. Çeşitli eylem alanlarında deneyimleri fazla olan kişiler, deneyimleri az olanlara göre, eylemleri daha üst düzeylerde kimliklemektedirler.

Yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik durum, insanların çeşitli eylem alanlarındaki deneyim miktarlarını etkileyerek, eylem kimlikleme düzeyinde farklılıklara yol açabilir. Zira, insanların yaşları ilerledikçe çeşitli eylem alanlarındaki deneyim miktarlarının da artması ve eylemleri üst düzeylerde kimliklemeleri beklenir. Vallacher ve Wegner (1989) tarafından, cinsiyetle eylem kimlikleme düzeyi arasında ilişki olmadığı bulunmuş ise de; cinsiyet, kişinin deneyim miktarını değilse bile, cinsiyet rolü gelişimindeki farklılıklar nedeniyle kişinin deneyim sahibi olduğu eylem alanlarının türünü etkileyebilir. Kızların ve erkeklerin değişik eylem alanlarındaki deneyim miktarlarının farklı olması da, eylem kimlikleme düzeyine yansiyabilir.

Sosyoekonomik düzey de kişilerin hem değişik eylem alanlarındaki deneyim miktarlarını hem de dil gelişimlerini etkileyerek, eylem kimlikleme düzeyinde farklılığa yol açabilir. Bernstein, farklı alt kültür grup-

larının farklı konuşma ve düşünce biçimine sahip olduklarını; bu nedenle, örneğin işçi sınıfı çocuklarının konuşma biçimlerinin çok sınırlı bir niteliğe sahip olduğunu belirtir (Aktaran: Tezcan, 1985). Havighurst ve Neugarten'a göre de bu çocukların kullandıkları tümceler kısa ve gramer bakımından zayıftır; sözcük dağarcıkları kısıtlı, sıfatlar azdır; Bu çocukların öğrendikleri basit dil, çocuğun deneyimlerini düzenleme yeteneğini sınırlar (Aktaran: Tezcan, 1985). Oysa orta sınıf çocukları, daha karmaşık bir konuşma biçimine sahiptirler. Uzun tümceler, karmaşık tümce yapısı, seçilmiş sıfatlar, soyut adlar ve el işaretlerinin azlığı, bu çocukların konuşma biçimini oluşturur (Aktaran: Tezcan, 1985). Farklı sosyoekonomik düzeydeki bireylerin dil gelişiminde ve konuşma biçiminde görülen bu farklılık, eylem kimlikleme düzeyine de yansiyebilir. Bu nedenlerle, yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik düzeyin eylem kimlikleme düzeyine etkisi, bu araştırmanın ele aldığı problemlerden birini oluşturmaktadır.

Vallacher ve Wegner'e göre (1989), kişilerin belli bir ortamda uzun süre bulunmaları da eylem kimlikleme düzeyindeki bireysel farklılıklara yol açabilir.

Bazı durumlar, insanın, yaptığı şeylerin ayrıntısına; bazı durumlar ise, insanın, yaptığı şeylerin uzun dönemli sonuçlarına dikkat etmesini gerektirir. Vallacher ve Wegner'e göre (1989), insanın bu tür durumların birinde uzun süre bulunması, eylem kimlikleme düzeyinde farklılığa yol açan nedenlerden biri olabilir. Bir işin nasıl yapıldığına, ayrıntılarına ve mekanik yönlerine dikkat etmeyi gerektiren durumlarda uzun süre bulunmak, eylemleri alt düzeyde kimlikleme eğilimine neden olabilir. Yapılan işin uzun dönemli sonuçlarına dikkat etmeyi gerektiren durumlarda uzun süre bulunmak ise, eylemleri üst düzeyde kimlikleme eğilimine neden olabilir. Vallacher ve Wegner (1989), eylemleri alt düzeyde kimlikleme eğilimine neden olabilecek durumlar için montaj hattında çalışmayı, üst düzeylerde kimlikleme eğilimine neden olabilecek durumlar için ise planlama dairesinde çalışmayı örnek vermektedirler. O halde belli bir meslek alanına eleman yetiştiren ve yapılan işlerin ayrıntısına ve mekanik yönlerine daha çok dikkat etmeyi gerektiren meslek lisesi öğrencilerinin eylem kimlikleme düzeyinin, öğrencilerini yüksek öğrenime hazırlayan genel lise öğrencilerinin eylem kimlikleme düzeyinden düşük olması beklenir. Bu nedenle, okul türünün (liseler düzeyinde) eylem kimlikleme düzeyine etkisi, bu araştırmanın ele aldığı diğer bir problemidir.

Amaç:

Bu araştırmanın amacı, aşağıdaki sorulara yanıt aramaktır.

1. Yaş, eylem kimlikleme düzeyini etkilemekte midir?
2. Cinsiyet, eylem kimlikleme düzeyini etkilemekte midir?
3. Sosyoekonomik düzey, eylem kimlikleme düzeyini etkilemekte midir?
4. Okul türü (lise düzeyinde), eylem kimlikleme düzeyini etkilemekte midir?
5. Yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik düzey değişkenlerinin etkileşimi, eylem kimlikleme düzeyini etkilemekte midir?
6. Yaş, sosyoekonomik düzey ve okul türü değişkenlerinin etkileşimi, eylem kimlikleme düzeyini etkilemekte midir?

YÖNTEM**Araştırma Modeli**

Bu çalışmada yaş, cinsiyet, sosyoekonomik düzey (SED) ve okul türünün eylem kimlikleme düzeyine etkisi incelenmiştir. Bu amaçla, hem farklı programlar uygulayan liselerde öğrenim görmekte olan öğrencilerin eylem kimlikleme düzeyleri hem de alt ve üst SED'deki ailelerden gelen değişik yaşlardaki kız ve erkek öğrencilerin eylem kimlikleme düzeyleri karşılaştırılmıştır.

Bu çalışmada, nedensel karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. Nedensel karşılaştırma yöntemi, deneysel olarak manipüle edilemeyen değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri açıklamak için uygun bir araştırma tekniğidir (Borg ve Gall, 1983). Nedensel karşılaştırma yönteminde, bir davranış kalıbının görüldüğü deneklerle bu davranış kalıbının görülmediği denekler karşılaştırılarak, bu davranış kalıbının olası nedenleri keşfedilmeye çalışılır. Nedenler başka bir değişken üzerinde etkisini gösterdikten sonra incelendiği için, bu yöntem ex post facto research adı da verilmektedir (Borg ve Gall, 1983).

Araştırma Grubu

Bu çalışmada, iki ayrı grupta yer alan toplam 456 öğrenci, araştırma grubunu oluşturmaktadır.

I. Grup: Bu grup, yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik düzeyin eylem kimlikleme düzeyine etkisini incelemek amacıyla oluşturulmuştur. Bu grupta, 16 alt gruba ayrılan toplam 230 öğrenci yer almaktadır. Yaş değişkeni dört, cinsiyet ve sosyoekonomik düzey değişkenleri ikişer düzeyde ele alındığında; 1. gruptaki öğrencilerin sayısal dağılımı Tablo 1'de görüldüğü gibidir.

Tablo 1. Birinci Gruptaki Deneklerin Yaşları, Cinsiyetleri ve Sosyoekonomik Düzeyleri.

Yaş Grupları	Kızlar		Erkekler		Toplam
	Alt SED	Üst SED	Alt SED	Üst SED	
11-12	12	15	13	15	55
13-14	10	15	15	15	55
15-16	15	15	15	15	60
17-18	15	15	15	15	60
Toplam	52	60	58	60	230

Birinci gruptaki bu öğrencilerden, 11-12 yaş alt grubundaki öğrenciler ilkökul dördüncü sınıfta; 13-14 yaş alt grubundaki öğrenciler ortaokul ikinci sınıfta; 15-16 ve 17-18 yaş alt gruplarındaki öğrenciler ise Genel Lise ve Ticaret Liselerinin, sırasıyla birinci ve üçüncü sınıflarında öğrenim görmektedirler.

II. Grup: Bu grup, yaş, sosyoekonomik düzey ve okul türünün (yalnızca liseler düzeyinde) eylem kimlikleme düzeyine etkisini incelemek amacıyla oluşturulmuştur. Bu grupta 16 alt gruba ayrılan toplam 226 öğrenci yer almaktadır. Yaş değişkeni iki düzeyde (15-16 ve 17-18 yaş), SED değişkeni iki düzeyde (alt SED ve üst SED), okul türü değişkeni ise dört düzeyde (Genel Lise, Ticaret Lisesi, Endüstri Meslek Lisesi ve İmam Hatip Lisesi) ele alındığında; 2. gruptaki öğrencilerin sayısal dağılımı Tablo 2'de görüldüğü gibidir.

Tablo 2. İkinci Gruptaki Deneklerin Yaşları, Sosyoekonomik Düzeyleri ve Öğrenim Gördükleri Okul Türleri.

Okul Türü	15-16 Yaş		17-18 Yaş		Toplam
	Alt SED	Üst SED	Alt SED	Üst SED	
Genel Lise	15	15	15	15	60
Ticaret Lis.	15	15	15	15	60
En. Mes. Lis.	15	10	15	15	55
İ. Hatip Lis.	15	11	15	10	51
Toplam	60	51	60	55	226

Öğrencilerin yaş ve cinsiyetlerine ilişkin bilgiler, öğrencilerin Davranış Kimlikleme Formu (DKF) Cevap Kağıdı'na yaş ve cinsiyetlerini yazmaları istenerek sağlanmış; bu bilgilere göre öğrenciler alt gruplara ayrılmıştır. Alt ve üst SED gruplarının oluşturulmasında da, SED ölçeğinden alınan puanların aritmetik ortalaması ($N=803$, $X=22$) ölçüt olarak kullanılmıştır.

Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada verilerin toplanmasında iki araç kullanılmıştır. Bunlardan biri, Davranış Kimlikleme Formu (DKF); diğeri de Sosyoekonomik Düzey (SED) Ölçeği'dir. Aşağıda bu araçlar kısaca tanıtılmıştır.

Davranış Kimlikleme Formu (DKF)

Davranış Kimlikleme Formu (DKF), eylem kimlikleme düzeyindeki bireysel farklılıkları ölçmek amacıyla Vallacher, Wegner ve Cook (1982) tarafından geliştirilmiş; Vallacher ve Wegner (1985 ve 1989) tarafından yayınlanmıştır. DKF, toplam 25 maddeden oluşmaktadır. Formda yer alan her madde gündelik yaşamda herkesin karşılaşabileceği sıradan bir eylemi içermektedir. Her maddeyi, o maddede belirtilen eylemi farklı düzeylerde betimleyen iki seçenek izlemektedir. Seçeneklerden biri, madde kökünden daha üst düzeyde, diğeri de daha alt düzeydedir. Deneklerden, madde kökünde belirtilen eylemi en iyi betimleyen seçeneği işaretlemeleri istenir. Üst düzeydeki seçenek işaretlenmiş ise, deneye o maddeden bir (1) puan, alt düzeydeki seçenek işaretlenmiş ise sıfır (0) puan verilir. Dolayısıyla, bir kişinin DKF'den alabileceği toplam puan, sıfır ile 25 arasında değişebilmektedir.

Yirmi beş maddelik bu formun iki hafta arayla aynı gruba uygulanmasıyla elde edilen güvenilirlik katsayısı ($r=.96$) oldukça yüksektir (Wegner, Gould ve Vallacher, 1983). Başka bir araştırmada da bu formun test-yeniden test güvenilirliği oldukça yüksek ($r=.91$) bulunmuştur (Vallacher ve Wegner, 1989). Bu formun içtutarlık katsayısının da .85 olduğu belirtilmektedir (Vallacher ve Wegner, 1985: 1989).

Geçerlik Çalışmaları

Kurama göre, eylem kimliklemenin, kişiliğin bilinen diğer boyutlarından farklı bir boyutu olduğu ya da bilinen diğer kişilik özelliklerinden farklı bir özellik olduğu belirtilmişti. Vallacher ve Wegner, eylem kimliklemenin kişiliğin diğer boyutlarından farklı bir boyut olduğunu gösteren araştırmalar yapmışlardır. Bu araştırmaların birinde, 144 kişilik

bir gruba DKF ile birlikte, Taylor Görünen Kaygı Ölçeği ve Rotter Denetim Odağı Ölçeği uygulanmıştır. Eylem kimlikleme kuramına göre, DKF'de düşük puan alan kişiler, günlük davranışlarında daha çok zorlanan kişilerdir ve özellikle etkili olmadıkları davranışlarla ilgili olarak, çevreden gelen yeni uyaranlara daha duyarlı olma eğilimindedirler. Bu nedenle, DKF'de düşük puan alan kişilerin hem kaygı düzeylerinin daha yüksek olması hem de dıştan denetimli olmaları beklenir. Sonuçta, DKF puanları ile deneklerin bu iki ölçekten aldıkları puanlar bu beklentiye doğrulamıştır. Bu sonuçlar, DKF'nin geçerliğine ilişkin bir kanıt olarak görülebilir (Vallacher ve Wegner, 1985).

Vallacher ve Wegner'ın (1989) yaptıkları başka bir araştırmada da, DKF'den alınan puanlarla 13 farklı ölçekten alınan puanlar arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Bu ölçekler, kuramsal olarak eylem kimlikleme ile ilişkili gibi görünen kişilik boyutlarını ölçmektedir. DKF'den alınan puanlarla bu 13 ölçekten alınan puan arasında bir ilişkinin bulunmaması, hem eylem kimliklemenin hem de DKF'nin bu kişilik boyutlarından ve bu ölçeklerden ayrı bir şeyi ölçtüğünün kanıtı olacaktır.

Sözü edilen bu araştırmada 13 farklı denek grubuna, Tablo 3'de görülen ölçeklerden bir ya da birkaç tanesi uygulanmış ve elde edilen veriler çözümlenmiştir. Bu ölçeklerden elde edilen puanlarla DKF'den elde edilen puanlar arasındaki ilişkiyi gösteren sonuçlar da Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. DKF İle Değişik Ölçeklerden Alınan Puanlar Arasında Hesaplanan İlişki Katsayıları (Vallacher ve Wegner, 1989'dan alınmıştır.)

Ölçümler	n	r
Zeka Düzeyi	48	-.12
Alan Bağımsızlığı	48	-.13
Kategori Genişliği	85	-.11
Belirsizliğe Karşı Hoşgörü	83	-.10
Dogmatizm	86	-.00
Bilişsel Karmaşıklık	67	.17
Ahlaki Olgunluk	110	.07
Özel Ben Bilinci	100	.13
Genel Ben Bilinci	100	-.06
Erkekçilik	95	.10
Kadınsılık	95	-.09
En Az Tercih Edilen Çalışma Arkadaşı Ölçeği	97	.00
A Tipi Kişilik	98	.07

Tablo 3'de görüldüğü gibi, eylem kimliklemeyi ölçen DKF ile, eylem kimlikleme ile kuramsal olarak ilişkili gibi görünen diğer ölçeklerden elde edilen puanlar arasında anlamlı bir korelasyon bulunmamaktadır. Bu bulgu, eylem kimliklemenin ve DKF'nin Ayrıcalık Geçerliliğini (diver-

gent validity) kanıtlar. Başka bir deyişle; eylem kimlikleme düzeyini ölçen DKF, bir zihinsel yetenek ölçeği değildir (zeka ve alan bağımsızlığı gibi), bilişsel bir ölçek olmasına karşın diğer bilişsel tarzlardan (Kategori Genişliği, Belirsizliğe Karşı Hoşgörü, Dogmatizm, Bilişsel Karmaşıklık ve Ahlaki Olgunluk gibi) farklı bir düşünce tarzıdır. DKF, Ben Bilinci ile de ilişkili değildir. Her ne kadar Ben Bilincini ölçen iki alt ölçekten birisi olan Özel Ben Bilinci ile DKF arasında düşük bir korelasyon bulunmuş ise de bu sonuca dayanılarak eylem kimliklemenin kendine dik-kati artırdığı şeklinde bir çıkarsama yapılamaz. DKF diğer ölçeklerle de ilişkili değildir (Örneğin, Cinsel Kimlik, Topluma ya da İşe Yönelim, A Tipi Kişilik gibi). O halde eylem kimlikleme düzeyi diğer pek çok özelliğinden ayrı bir özelliktir (Vallacher ve Wegner, 1989) ve bu özellik DKF ile güvenilir bir şekilde ölçülebilir.

DKF'nin Türkçe'ye Uyarlanması

Bu araç, araştırmacı tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Aracın Türkçe formu da 25 maddeden oluşmaktadır. İçtutarlık katsayısı (Cronbach Alfa), 79, test-yeniden test güvenilirlik katsayısı da .86'dır. Maddelerin üst düzeyde kimliklenme oranları ise .35 ile .95 arasında değişmektedir.

Sosyoekonomik Düzey Ölçeği

Araştırma grubunu oluşturan bireylerin SED'lerini belirlemek amacıyla, Bacanlı (1990) tarafından geliştirilen SED Ölçeğinin kısmen değişik bir formu kullanılmıştır. Bu form, kişilerin SED'lerini mutlak olarak değil, ancak bir gruba bağlı olarak belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. 10 maddeden oluşan bu ölçeğin içtutarlık katsayısı .72'dir.

Verilerin Çözümlemesi

Yaşın, cinsiyetin ve sosyoekonomik düzeyin eylem kimlikleme düzeyine etkisini incelemek için; yaş değişkeninin dört, cinsiyet ve SED değişkenlerinin ikişer düzeyde ele alındığı araştırma grubundan (I. GRUP) elde edilen veriler kullanılarak, $4 \times 2 \times 2$ 'lik varyans analizi yapılmıştır. Varyans analizinde anlamlı etkisi olduğu belirlenen değişkenlerle ilgili veriler, t testi ile çözümlenmiştir.

Okul türünün ve okul türü ile yaş ve SED'in etkileşiminin eylem kimlikleme düzeyine etkisini incelemek amacıyla oluşturulan araştırma grubundan (II. GRUP) elde edilen veriler kullanılarak, $2 \times 2 \times 4$ 'lük varyans analizi yapılmıştır. Varyans analizinde anlamlı etkisi olduğu belirlenen değişkenlerle ilgili veriler, t testi ile çözümlenmiştir.

BULGULAR VE YORUM

Yaş, Cinsiyet ve Sosyoekonomik Düzeyin Eylem Kimlikleme Düzeyine Etkisine İlişkin Bulgular

Değişik yaşlarda bulunan ve farklı sosyoekonomik düzeydeki ailelerden gelen kız ve erkek öğrencilerin (I. Grup) Davranış Kimlikleme Formundan aldıkları puanların aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4. Yaş, Cinsiyet ve SED'e Göre Oluşturulan Gruplardaki Öğrencilerin DKF Puanlarının Ortalamaları ve Standart Sapmaları.

Yaş Grupları	ALT SED						ÜST SED					
	Kızlar			Erkekler			Kızlar			Erkekler		
	n	X	S	n	X	S	n	X	S	n	X	S
11 - 12	12	12.91	4.1	13	14.1	5.9	15	14	5.6	15	11.9	5.6
13 - 14	10	17.2	4.9	15	15.5	3.8	15	18.1	3.4	15	16.7	4.0
15 - 16	15	18.6	3.0	15	17.1	3.8	15	19.5	2.7	15	17.3	3.5
17 - 18	15	18.3	4.0	15	17.8	3.9	15	17.1	3.6	15	18.1	3.8

Yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik düzeyin eylem kimlikleme düzeyine etkisini belirlemek amacıyla, Tablo 4'deki veriler kullanılarak, $4 \times 2 \times 2$ 'lik varyans analizi yapılmıştır. Bu analizin sonuçları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Farklı SED'lerdeki Ailelerden Gelen, Değişik Yaşlardaki Kız ve Erkek Öğrencilerin DKF Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları.

Varyansın Kaynağı	KT	SD	KO	F	P
Toplam	5034.24	229	-	-	-
Yaş	984.62	3	328.21	18.02	.01*
Cinsiyet	63.23	1	63.23	3.47	-
SED	0.17	1	0.17	0.01	-
Yaş X Cins.	50.19	3	16.73	0.92	-
Yaş X SED	20.72	3	6.91	0.38	-
Cins. X SED	1.62	1	1.62	0.09	-
Yaş X Cins. X SED	17.04	3	5.68	0.31	-
Hata	3896.65	214	18.21	-	-

* $p < .01$

Tablo 5'de verilen varyans analizi sonuçlarından da görüldüğü gibi; yaş değişkeninin eylem kimlikleme düzeyi üzerindeki etkisi anlamlı bu-

lunmuştur ($F=18.02$, $Sd: 3$ ve 214 , $P < .01$). Cinsiyet ve SED değişkenlerinin eylem kimlikleme düzeyine etkisi ise anlamlı bulunmamıştır.

Yaş Değişkeninin Eylem Kimlikleme Düzeyine Etkisine İlişkin Bulgular

Tablo 5'de verilen varyans analizi sonuçları, yaş değişkeninin eylem kimlikleme düzeyini etkilediğini göstermektedir. Bu etkinin kaynağını bulmak amacıyla, değişik yaş gruplarındaki öğrencilerin DKF puanı ortalamaları arasındaki farklara t testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Değişik Yaş Gruplarındaki Öğrencilerin DKF Puanı Ortalamaları Arasındaki Farklara Uygulanan t Testi Sonuçları.

Yaş Grupları	11-12 yaş ($\bar{X} = 12.87$)	13-14 yaş ($\bar{X} = 16.62$)	17-18 yaş ($\bar{X} = 17.8$)	15-16 yaş ($\bar{X} = 18.13$)
15-16 yaş	5.26*	1.51	0.33	—
17-18 yaş	4.93*	1.18	—	—
13-14 yaş	3.75*	—	—	—
11-12 yaş	—	—	—	—

* $p < .01$

Tablo 6'da görüldüğü gibi, 11-12 yaş grubundaki öğrencilerin DKF puanı ortalaması, diğer yaş gruplarındaki öğrencilerin DKF puanı ortalamalarından düşüktür ve ortalamalar arasındaki farklar .01 düzeyinde anlamlıdır.

13-14, 15-16 ve 17-18 yaş gruplarının ortalamaları arasındaki farkların ise anlamlı olmadığı görülmüştür.

Bu bulgulara dayanılarak, eylem kimlikleme düzeyinin 11-12 yaşlarından sonra belirgin bir şekilde yükseldiği, 13-14 yaşlarında belli bir düzeye ulaştığı ve en azından 17-18 yaşlarına kadar bu düzeyde kaldığı söylenebilir.

11-12 yaşlarından sonra eylem kimlikleme düzeyinin yükselmesi, bireylerin zihinsel gelişimi ile açıklanabilir. Zira Piaget'in zihinsel gelişim kuramına göre bu yaşlar somut işlemsel dönemden soyut işlemsel döneme geçiş yaşlarını içermektedir. Eylem kimlikleme bilişsel bir süreç olduğundan, soyut işlemsel döneme geçişle birlikte eylem kimlikleme düzeyinin yükselmesi beklendik bir bulgudur.

Cinsiyet Değişkeninin Eylem Kimlikleme Düzeyine Etkisine İlişkin Bulgular

Tablo 5'de verilen varyans analizi sonuçlarına göre, cinsiyetin eylem kimlikleme düzeyine etkisi yoktur. Bu bulgu, Vallacher ve Wegner'ın (1989) elde ettiği bulgularla tutarlıdır. Eylem kimlikleme kuramına göre, eylem kimlikleme düzeyi kişinin çeşitli eylem alanlarındaki deneyim miktarı ile ilişkilidir. Daha önce de değinildiği gibi, bir kişinin cinsiyeti ile deneyimli olduğu eylem alanları ya da tüleri arasında ilişki olabilir. Örneğin, cinsiyet rolü öğretimindeki farklılıklar nedeniyle, kızların ev işlerinde daha deneyimli, erkeklerin de mekanik beceriler gerektiren işlerde daha deneyimli oldukları söylenebilir. Ancak, deneyim alanları farklı bile olsa, deneyim miktarı açısından genelde cinsler arasında bir farklılık olduğu varsayılmaz. Araştırmada elde edilen bulgular, kız ve erkeklerin deneyim alanları farklı bile olsa, bu farkın eylem kimlikleme düzeyine yansımadağını göstermektedir.

Sosyoekonomik Düzey Değişkeninin Eylem Kimlikleme Düzeyine Etkisine İlişkin Bulgular

Alt ve üst sosyoekonomik düzeydeki kişilerin çeşitli eylem alanlarında deneyim kazanma olasılıklarının farklı olabileceğine, bu durumun üst sosyoekonomik düzeydeki kişiler lehine eylem kimlikleme düzeyine yansımaya olabileceğine daha önce değinilmişti. Oysa, Tablo 5'de de görüldüğü gibi sosyoekonomik düzeyin eylem kimlikleme düzeyine etkisi olmadığı bulunmuştur. Kağıtçıbaşı'nın (1972) belirttiği gibi, "bir kişinin varlığının makro özellikleri, yani toplumsal sistem içinde yerinin neresi olduğu ile psikolojik dünyasının mikro özellikleri arasında doğrudan doğruya bir ilişki göstermek olanaksızdır" (Kağıtçıbaşı, 1972, s. 86). Kağıtçıbaşı (1972), çok sayıda değişken kullanılan sosyal bilim araştırmaları için bunun tipik bir durum olduğunu belirtir. Yukarıda sözü edilen bulgu da, sosyoekonomik düzeyin, psikolojik bir boyut olan eylem kimlikleme düzeyine yansımaya olabileceğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Ancak, Kağıtçıbaşı'nın "sosyoekonomik etkenlerin psikolojik boyutlara yeterince yansımadağı" görüşü tartışmaya açıktır. Zira, sosyoekonomik etkenlerle bireylerin kişilik yapısı, dil gelişimi, algılama biçimi gibi pek çok psikolojik boyut arasında ilişki olduğu bilinmektedir. Araştırmada SED'in eylem kimlikleme düzeyine etkisi olmadığına ilişkin olarak elde edilen bulgunun bir nedeni, araştırmada kullanılan SED Ölçeği olabilir. Zira bu ölçek, kişilerin SED'lerini gruba bağlı olarak belirlemektedir. Kişilerin SED'lerini mutlak olarak belirleyen bir ölçek kullanılarak SED'in eylem kimlikleme düzeyine etkisi yeniden incelenebilir.

Yaş, Sosyoekonomik Düzey ve Okul Türünün Eylem Kimlikleme Düzeyine Etkisine İlişkin Bulgular

Farklı sosyoekonomik düzeydeki ailelerden gelen ve farklı programlar uygulayan liselerde öğrenim görmekte olan, 15-16 ve 17-18 yaşlarındaki öğrencilerin (II. Grup), DKF'den aldıkları puanların aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları, Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Yaş, Sosyoekonomik Düzey ve Okul Türü'ne Göre Oluşturulan Gruplardaki Öğrencilerin DKF'den Aldıkları Puanların Ortalamaları ve Standart Sapmaları.

Okul Türü	ALT SED						ÜST SED					
	15-16 Yaş			17-18 Yaş			15-16 Yaş			17-18 Yaş		
	n	\bar{X}	S	n	\bar{X}	S	n	\bar{X}	S	n	\bar{X}	S
Genel Lise	15	17.66	2.90	15	18.4	4.70	15	18.8	3.07	15	17.93	3.26
Ticaret Lisesi	15	18.60	3.48	15	17.1	4.38	15	19.8	2.93	15	17.53	3.36
End. Mes. Lis.	15	17.26	3.10	15	17.6	4.33	10	15.8	3.19	15	16.07	3.24
İm. Hat. Lis.	15	16.66	4.13	15	17.5	4.73	11	15.0	5.06	10	16.08	3.70

Yaş, sosyoekonomik düzey ve okul türünün eylem kimlikleme düzeyine etkisini saptamak amacıyla, Tablo 7'deki veriler kullanılarak $2 \times 2 \times 4$ 'lük bir varyans analizi yapılmış, sonuçlar Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Yaş, Sosyoekonomik Düzey ve Okul Türü Değişkenlerine Göre Oluşturulan Grupların DKF Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları.

Varyansın Kaynağı	KT	SD	KO	F	P
Toplam	3278.50	225	-	-	-
Yaş	2.56	1	2.56	0.179	-
SED	2.77	1	2.77	0.194	-
Okul Türü	136.88	3	45.63	3.202	.05*
Yaş x SED	6.65	1	6.65	0.466	-
Yaş x Okul Türü	70.92	3	23.64	1.659	-
SED x Okul Türü	57.66	3	19.22	1.349	-
Yaş x SED x Okul Türü	7.54	3	2.51	0.176	-
Hata	2993.52	210	14.25	-	-

* $P < .05$.

Tablo 8'de görüldüğü gibi, yaş ve sosyoekonomik düzey değişkenlerinin tek başlarına ya da okul türü ile etkileşerek, eylem kimlikleme düzeyini etkilemedikleri, yalnızca okul türü değişkeninin eylem kimlikleme düzeyi üzerinde etkili olduğu ($F=3.202$, $Sd: 3$ ve 210 , $O < .05$) bulunmuştur.

Okul Türü Değişkeninin Eylem Kimlikleme Düzeyine Etkisine İlişkin Bulgular

Okul türünün eylem kimlikleme düzeyine etkisinin kaynağını saptamak amacıyla, farklı tür liselerdeki öğrencilerin DKF puanı ortalamaları arasındaki farklara uygulanan t testi sonuçları, Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Farklı Türdeki Liselerde Öğrenim Gören Öğrencilerin DKF Puanı Ortalamaları Arasındaki Farklara Uygulanan t Testi Sonuçları.

Okullar	Ticaret L. ($\bar{X} = 18.26$)	Genel L. ($\bar{X} = 18.20$)	End. M. L. ($\bar{X} = 16.76$)	İmam H. L. ($\bar{X} = 16.59$)
İmam Hatip L.	1.67*	1.50*	0.06	—
End. Mes. L.	1.61*	1.44*	—	—
Genel Lise	0.17	—	—	—
Ticaret L.	—	—	—	—

*P < .05

Tablo 9'da görüldüğü gibi, Ticaret Lisesi ve Genel Lise öğrencilerinin DKF puanı ortalamaları ile İmam Hatip ve Endüstri Meslek Lisesi öğrencilerinin DKF puanı ortalamaları arasındaki farklar anlamlıdır. Buna karşılık, Ticaret Lisesi ile Genel Lise öğrencilerinin DKF puanı ortalamaları arasındaki fark anlamlı değildir. Aynı şekilde, İmam Hatip Lisesi ile Endüstri Meslek Lisesi öğrencilerinin DKF puanı ortalamaları arasındaki fark da anlamlı bulunmamıştır.

Bu bulgulara dayanılarak, Endüstri Meslek Lisesi ve İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin eylem kimlikleme düzeyinin, Genel Lise ve Ticaret Lisesi öğrencilerinden daha düşük olduğu söylenebilir.

Okul türüne ilişkin olarak elde edilen bulgular (Ticaret Lisesi dışında), eylem kimlikleme kuramında öne sürülen görüşleri desteklemektedir. Daha öncede değinildiği gibi, yapılan işin ayrıntılarına ve mekanik yönlerine dikkat etmeyi gerektiren durumlarda uzun süre bulunmak, eylemleri alt düzeyde kimlikleme eğilimine yol açmaktadır. Endüstri Meslek ve İmam Hatip Liselerinin amaçlarının ve bu liselerde uygulanan programların, yukarıdaki tanıma uygun ortamlar içerdikleri söylenebilir. Çünkü Endüstri Meslek Liseleri ve İmam Hatip Liseleri, belli meslek alanlarına ara eleman yetiştirmeye yönelik programlar uygulamaktadırlar. Bu liselerdeki öğrencilerin, hem okulda başarılı olabilmeleri için hem de o mesleğin ayrıntılarını ve tehlikeli yönlerini öğrenebilmeleri için, işlerin nasıl yapıldığına dikkat etmeleri gerekir. Aksi durumda, örneğin bir Endüstri Meslek Lisesi öğrencisi, atölye dersinde bir kaza ve yaralanma ile sonuçlanabilecek bir duruma neden olabilir. İmam Hatip Lise-

sindeki öğrenciler de, yaptıkları eylemlerin mekanik yönlerinin ve ayrıntılarının önemli görüldüğü bir ortamda bulunmaktadırlar. Örneğin; İmam Hatip Lisesi öğrencisi, namazın nasıl kıldırıldığı, abdestin nasıl alındığı, namaz kılariken ya da kıldırırken ellerin nerede ve hangi pozisyonda tutulması gerektiği v.b. gibi; dini kuralların amacı ve felsefesinden daha çok mekanik yönlerine dikkat etmek durumundadır. Bu nedenle, eylemleri alt düzeyde kimliklemeleri beklenmiş bir bulgudur. Oysa Genel Liseler, belli meslek alanlarına eleman yetiştirmekten çok, öğrencilerini yüksek öğretime hazırlayan kurumlardır. Genel Lise öğrencisi, mezun olduğunda bir meslek sahibi olamayacağını da bildiği için üç yıl boyunca üniversite sınavlarını kazanıp kazanamayacağını düşünmek durumundadır. Başka bir deyişle, lise öğrenimi boyunca yaptıklarının ya da yapmadıklarının gelecekteki sonuçlarına karşı daha duyarlı olması gereken bir durumdur. Böyle bir ortamda uzun süre bulunmak da, eylem kimlikleme kuramında öne sürüldüğü gibi, eylemleri üst düzeyde kimlikleme eğilimine yol açmaktadır. Araştırmada, Genel Lise öğrencilerinin, İmam Hatip ve Endüstri Meslek Lisesi öğrencilerine göre, eylemleri daha üst düzeyde kimliklediklerine ilişkin olarak elde edilen bulgular, kuramda öne sürülen görüşleri desteklemektedir.

Ticaret Lisesi'nin, İmam Hatip ve Endüstri Meslek Liseleri gibi bir tür meslek lisesi olmasına karşın, Ticaret Lisesi öğrencilerinin eylem kimlikleme düzeyinin Genel Lise öğrencileriyle aynı düzeyde olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, Ticaret lisesinde uygulanan programın, diğer meslek liselerinde uygulanan programlardan çok, Genel Lise programına benzemesi ile açıklanabilir. Zira Çobanoğlu'nun da (1982) belirttiği gibi Ticaret Liseleri Genel Lise eğitimi yanında meslek eğitimi vererek, yüksek öğrenime devam etmedikleri takdirde mezunlarının çalışma yaşamında yer almalarına olanak sağlamaktadır. Hatta bu yazara göre; Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Ticaret Liselerinin ayrı bir okul türü olmaktan çıkartılması ve programlarının uygulanması Genel Liseler çerçevesinde ele alınarak mekansal birlik ve bütünlük sağlanması önerilmektedir. Ticaret Lisesi öğrencilerinin eylem kimlikleme düzeyinin Genel Lise öğrencilerinin eylem kimlikleme düzeyine benzemesi bu çerçevede değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Andersen, S.M. ve Ross., L. (1984). Self-knowledge and social inference: I. The impact of cognitive/affective and behavioral data. *Journal of Personality and Social Psychology.*, 46 (2), 280-293.

- Atkinson, J.W. ve Birch, D. (1977). The dynamics of action. B.B. Wolman (Ed.), *International Encyclopedia of Psychology, Psychoanalysis and Neurology*. Vol: 1, s. 213, New York: Aesculapius Publishers Inc.
- Bacanlı, H. (1990). *Kendini ayarlama becerisinin çeşitli değişkenlerle ilişkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara: A.Ü. Sosyal bilimler Enstitüsü.
- Barker, R.G. (1964). The ecological environment, In R.G. Barker ve P.V. Gump (Eds.), *Big school-small school*. Standford, California: Stanford University Press.
- Baron, R.R. ve Byrne, D. (1987). *Social psychology: Understanding human interaction* (5 th Ed.). Boston: Allyn and Bacon Inc.
- Borg, W.R. ve Gall, M.R. (1983). *Educational research: an introduction*. New York: Longman Inc.
- Brown, R.R. (1967). How shall a thing be called? In E.P. Hollander ve R.G. Hunt (Eds.), *Current perspectives in social psychology* (2nd. Ed.). Oxford University Press.
- Çobanoğlu, A. (1982). Örgün ve yaygın mesleki-teknik eğitim. *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Hazırlık Çalışmaları: Eğitim Sektörü Raporu*. DPT Yayınları, No: 1857.
- Glasser, W. ve Zunin, L.M. (1979). Reality therapy. In J.R. Corsini (Ed.), *Current Psychotherapies*. Illinois: Peacock Publishers, Inc.
- Goldman, A.I. (1970). *A theory of human action*. Englewood Cliff, N.J.: Prentice-Hall Inc.
- Gürkaynak, M.R. (1978). *Sosyal psikolojide ekolojik yaklaşım: Davranış alanı yöntemi ve bir uygulama*. Ankara: Kelaynak Yayınevi.
- Heckhausen, H. ve Beckmann, J. (1990). Intentional action and action slips. *Psychological Review*, 97 (1), 36-48.
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. New York: John Willey and Sons, Inc.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1972). *Sosyal değişimin psikolojik boyutları: İzmir lise öğrencileri üzerinde bir inceleme*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, A-5.
- Miller, G.A., Galanter, E. ve Pribram, K.H. (1960). *Plans and the structure of behavior*. New York: Holt, Rinehart and Winston Inc.
- Skinner, B.F. (1953). *Science and human behavior*. New York: McMillan.
- Tezcan, M. (1985). *Eğitim sosyolojisi*. Ankara: A.Ü.E.B.F. yayımları.
- Tuomela, R. (1977). *Human action and its explanation: A study on the philosophical foundations of psychology*. Boston: D. Reidel Publishing Company.
- Vallacher, R.R. ve Wegner, D.M. (1985). *A theory of action identification*. Hillsdale, NJ.: Erlbaum.
- Vallacher, R.R. ve Wegner, D.M. (1987). What do people think they're doing? Action identification and human behavior. *Psychological Review*, 94 (1), 3-15.

- Vallacher, R.R. ve Wegner, D.M. (1989).** Levels of personal agency: Individual variation in action identification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57 (4), 660-671.
- Vallacher, R.R., Wegner, D.M. ve Cook, C. (1982).** [Construction of the behavior identification form]. Yayınlanmamış Araştırma Verileri (Vallacher ve Wegner, 1985, 1987 ve 1989'da aktarılmıştır).
- Wegner, D.M., Vallacher, R.R., Macomber, G., Wood, R. ve Arps, K. (1984).** The emergence of action. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46 (2), 269-279.
- Wegner, D.M., Gould, J. ve Vallacher, R.R. (1983).** [Action identification level and behavior consistency]. Yayınlanmamış Araştırma Verileri (Vallacher ve Wegner, 1985'de aktarılmıştır).